

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто сутність і структуру готовності студентів до науково-дослідної роботи; окреслено співвідношення між поняттями "готовність", "компетентність", "компетенція"; виділено основні функції дослідницької компетентності.

Ключові слова: *готовність, формування готовності, інтеграція науково-дослідної й навчальної роботи, професійна підготовка.*

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) є невід'ємною складовою сучасної університетської підготовки, що звичайно реалізується на кафедрах і в наукових структурних підрозділах університету. Серед найважливіших принципів її організації виділяють такий – урахування рівня готовності студентів до науково-дослідної діяльності.

Останніми роками з'явилися ряд наукових публікацій, в яких розкриваються різні аспекти позначеної нами проблеми (Л. Вовк, О. Білостоцька, Г. Бокарева, Н. Гавриш, О. Ібрянова, К. Казанцева, Г. Кловак, М. Князян, Т. Крамарова, В. Лазарев, М. Матушкін, О. Микитюк, О. Поведенська, Е. Скибанський, Л. Султанова, Л. Филімонюк, В. Чернобровкін, Т. Шукшина та ін.). Разом з тим, формування готовності майбутніх учителів до наукової роботи в контексті університетської освіти рідко стає предметом спеціальних наукових пошуків. Тому в межах дослідження "Інтеграція науково-дослідної й навчальної роботи в університетській підготовці майбутніх учителів" (державний реєстраційний номер 0108U07930), що розробляється в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, вважаємо за доцільне розглянути сутність і структуру процесу формування готовності майбутніх учителів до науково-дослідної діяльності в контексті університетської освіти. Це й стало метою нашої статті.

Перш за все зробимо акцент на саме поняття "університетська підготовка", що реалізується в межах університетської освіти. Останнім часом з'явилася низка нормативних документів, наукових публікацій, в яких робляться спроби надати змістовну оцінку відмінності університетської підготовки майбутніх учителів від традиційної освіти в педагогічних ВНЗ. Зокрема зазначається, що сучасні університети виступають центрами культурного, науково-технічного розвитку, які вирішують актуальні суспільні проблеми регіону. Відповідно до "Великої хартії університетів" й основних положень Європейської Асоціації університетів навчальний процес в університетах повинен бути невіддільним від дослідницької діяльності. Крім того, робиться наголос на важливості навчання студентів методам організації й проведення досліджень, формування їм навичок науково-педагогічного мислення тощо.

На наш погляд, університетська освіта пропонує не вузькоспеціалізовані, а системні, методологічно важливі, ґрунтовні знання, що сприяють інтелектуальному розвитку особистості, її адаптації до швидко змінюваних умов технологічного, соціально-економічного характеру. Під терміном "університетська освіта" розуміється також сукупність загальнонаукових і спеціальних знань і навичок, що дозволяють випускникам університету вирішувати актуальні завдання педагогічної практики, проводити науково-дослідну, педагогічну роботу відповідно до своєї спеціальності.

У цьому сенсі ми поділяємо погляди О. Глузмана [4], який зазначає, що університетська педагогічна освіта відображає сутність, характер і ціннісно-функціональний аспект професійно-педагогічної підготовки випускників університету.

Крім того, необхідно окреслити найважливішу характеристичну особливість університетської підготовки – універсальну освіту, фундаментальну, науково-дослідну й гуманітарну спрямованість. У монографії О. Глузмана "Професійно-педагогічна підготовка студентів університету: теорія й досвід дослідження" використовується термін "університетська педагогічна освіта" в таких смислових значеннях: підсистема загальнонаціональної системи підготовки педагогів; підсистема конкретного університету, що готує універсальних фахівців для педагогічної діяльності; система підготовки фахівців-педагогів, що відрізняється за змістом, структурою, функціями від інших систем підготовки педагогічних кадрів у педагогічних інститутах, коледжах, училищах [4, с. 225].

Надалі в нашій роботі, використовуючи поняття "університетська підготовка майбутніх учителів", покладатимемося на погляди О. Глузмана.

Питання готовності студентів до науково-дослідної роботи окреслено в низці робіт (Л. Вовк, Н. Гавриш, К. Казанцева, Г. Кловак, М. Князян, Т. Крамарова, В. Лазарев, М. Матушкін, О. Микитюк, О. Поведенська, Л. Султанова, Л. Филімонюк, В. Чернобровкін та ін.). У цих дослідженнях сформульовано визначення готовності студентів до науково-дослідної діяльності. Готовність розглядається як особистісне утворення, що визначає стан особистості суб'єкта й включає мотиваційно-ціннісне відношення до цієї діяльності, систему методологічних знань, дослідницьких умінь, що дозволяють продуктивно їх використовувати при вирішенні професійно-педагогічних завдань. Ми дотримуємося такого підходу й будемо використовувати його в наших подальших дослідженнях.

У розвідках науковців (М. Князян, Е. Скибанський, Л. Султанова, Т. Шукшина та ін.) виділяються основні компоненти готовності до науково-дослідної діяльності: ціннісно-мотиваційний, когнітивний (гностичний), операційний (діяльнісний) і рефлексивний.

Ціннісно-мотиваційний компонент виступає своєрідною базою для реалізації інших компонентів. Він розглядається як сукупність мотивів особистості й найважливіша характеристика її придатності до наукової роботи. Основне значення для неї мають інтерес до пізнання; усвідомлення значущості знань про науково-дослідну діяльність, що формується на підставі усвідомленої мотивації; самостійність у виборі дослідницьких завдань; наполегливість у подоланні труднощів при вирішенні дослідницьких завдань; активність у саморозвитку тощо.

Цей компонент містить у себе потреби як джерела активності особистості; мотиви як причини вибору спрямованості діяльності, емоцій, прагнення; бажання й настанови як регулятори динаміки діяльності.

Крім того, ціннісно-мотиваційний компонент характеризується наявністю особистісного сенсу в науково-дослідній діяльності, задоволеністю нею.

Когнітивний компонент передбачає наявність теоретичних знань із фахових дисциплін, з організації науково-дослідної діяльності; уявлення про логіку й етапи наукового пізнання, структуру наукового дослідження, етапи науково-дослідної діяльності; досвіду безпосередньої науково-дослідної діяльності студентів; знання методів вирішення дослідницьких завдань і умов їх застосування.

Цей компонент припускає формування спрямованості особистості майбутнього вчителя на творче здійснення професійної діяльності, її дослідницький характер.

Операційний компонент спрямований на самостійну роботу, а саме – на уміння планувати й реалізовувати власну дослідницьку діяльність, саморозвиток особистості, її активний й творчий початки. Він виражається в певних дослідницьких вміннях і навичках: бачення проблеми; її стислий й точний вираз; формулювання гіпотези; планування, збір, аналіз і синтез отриманих даних; побудова узагальнень і висновків; оформлення й презентація результатів наукового дослідження тощо.

Рефлексивний компонент припускає здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики, готовність до подолання труднощів, виявлення й усунення їх причин.

Відповідно до структури формування готовності студентів до науково-дослідної діяльності зазначимо, що ця готовність досягається в процесі цілеспрямованої взаємодії на майбутніх учителів через активізацію мотивів науково-дослідної діяльності; оволодіння системою знань про НДРС; формування необхідних умінь і навичок НДРС через різні види навчальної діяльності в процесі університетської підготовки.

Цікавою нам вважається позиція Р. Бокаревої і С. Кіхоть, які розглядають дослідницьку готовність як дослідницько-мотиваційну готовність, як відношення до процесу оволодіння дослідницькими вміннями й методами (бажання брати участь у дослідженні на підставі особистісних інтересів і потреб; прагнення розвивати ці інтереси й усвідомити сенс і цінність того, що належить зробити) [3, с. 53]. Автори зазначають, що такий вид готовності синтезується в студентів, які прагнуть зрозуміти навколишній світ, вивчити його властивості й особливості, мають потребу в самостійності й самоствердженні.

Крім того, науковці виділяють ще один вид дослідницької готовності – дослідницько-операційну, що припускає сформованість дослідницьких умінь: гностичних, організаційних, комутативних і прогностичних. Дослідницько-операційну готовність пов'язують з формуванням самостійності в думках; здатністю критично осмислювати отримані результати, творчо підходити до експериментальної перевірки проміжних даних; здатності до ухвалення творчих рішень, індивідуального стилю наукового мислення [3, с. 53].

Нам цікавою вважається думка О. Білостоцької [2], що готовність майбутніх учителів до науково-дослідної роботи охоплює наступні напрями:

1) систему знань (дослідницькі, психолого-педагогічні, методичні, знання з предмета, володіння науковими поняттями, уявленнями; знання педагогічних технологій, оволодіння теоретичним і практичним апаратом, методами та логікою науково-педагогічного дослідження);

2) систему умінь (дослідницькі, інтелектуальні, організаторські, проєктивні, навчально-інтелектуальні, аналітичні, конструктивні, комунікативні, когнітивні та загальнонавчальні вміння);

3) активне позитивне ставлення до науково-дослідної роботи (схильність до наукових досліджень; ступінь розвитку мотивації; розуміння необхідності дослідної роботи; ціннісні орієнтації; творчо-пошукова позиція, високорозвинені пізнавальні інтереси та здібності; дослідницький стиль мислення);

4) дослідницькі риси особистості (допитливість, спостережливість, ініціативність, почуття нового, об'єктивність, готовність до ризику; уважність, пізнавальна самостійність, активність, систематичність, цілеспрямованість, послідовність, дослідницький такт);

5) інтелектуальний розвиток (сформованість поглядів, уявлень, переконань, загальної ерудиції, наукового світогляду; розвитку здібностей, умінь та навичок, творчої уяви, абстрактно-логічної пам'яті);

6) морально-вольові риси особистості (гуманність; цілеспрямованість, організованість, зацікавленість у справі, відповідальність, надійність, комунікабельність, доброзичливість, честолюбство, наполегливість у досягненні мети, рішучість, уважність, самостійність);

7) професійні риси особистості (творче педагогічне мислення, професійний інтерес, здатність до самовдосконалення, професійна психологічна позиція, педагогічний такт, рефлексія; пунктуальність, ретельність, зацікавленість у справі, високий рівень загальної, методологічної та педагогічної культури) [2, с. 100-101].

З поняттям готовності тісно пов'язано поняття компетентності. Останнім часом з'явилося чимало наукових робіт, в яких автори намагаються співвіднести поняття "готовність", "компетентність", "компетенція". Спираючись на погляди науковців, зазначимо, що компетентність – сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що необхідні для якісної, продуктивної діяльності (по О. Хуторському). Компетенція – це знання в дії, вона може бути стандартизована, затребувана й реалізована на відповідному рівні компетентності.

Якщо говорити про співвідношення між поняттями "компетентність" і "готовність", наша думка така – готовність виступає своєрідною базою, фундаментом професійної компетентності, тобто компетентність – зона найближчого розвитку відповідно до поняття готовність.

Розглянемо деякі підходи дослідників (О. Ібрянова, Т. Крамарова, М. Матушкін, О. Поведенська, С. Скибанський та ін.), які використовують поняття компетентності в контексті науково-дослідної роботи:

- НДРС пов'язується зі сформованістю універсальних компетенцій як єдності загальнонаукових знань, умінь, інструментальних здібностей вирішення актуальних завдань, особовій адаптації до життя в суспільстві;

- компетентність майбутнього вчителя-дослідника – єдність психологічної, теоретико-методологічної й технологічної готовності до здійснення науково-дослідної діяльності в освітній установі;
- формування дослідницької компетентності майбутнього фахівця вимагає наявності високого рівня теоретичних знань, умінь і навичок організації самостійної дослідницької діяльності;
- у процесі професійної підготовки виділяються дослідницькі компетенції: інформаційно-комунікативні, методологічні, теоретичні, емпіричні та ін.

Як бачимо, не зважаючи на різні підходи, автори сходяться в єдиному – сформованість такої компетентності в майбутніх учителів становить одне з найважливіших завдань університетської підготовки.

Грунтуючись на ідеях С. Абакумової, виділимо основні функції дослідницької компетентності:

- особистісно-розвивальна (розвиток пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, освоєння способів інтелектуального саморозвитку й самовдосконалення);
- науково-методологічна (формування цілісного уявлення про сучасну наукову картину світу; оволодіння методами наукового пізнання; формування наукового стилю мислення);
- культурологічна (входження до світу культури через культуру й традиції наукового співтовариства; залучення до культури наукових шкіл, дослідницької діяльності, широкого соціокультурного контексту розвитку сучасної науки й техніки);
- ціннісно-орієнтаційна (здатність усвідомлювати цінність власної дослідницької діяльності як умови реалізації особистісного сенсу в навчанні, засіб подолання відчуження особистості від освіти) [1, с. 12].

Як зазначають автори (Є. Казанцева, М. Князян, Т. Крамарова, М. Матушкін, О. Поведенська, Л. Султанова, Л. Филімонюк та ін.), при компетентнісному підході критерієм якості підготовки майбутнього вчителя є деяка інтегральна характеристика, що визначає його готовність до самостійної й продуктивної професійної педагогічної діяльності та створює передумови для найвищої мобільності молодих фахівців в умовах динамічного змінного ринку освіти. Тому випускник університету повинен володіти не тільки універсальними (загальними для всіх професій, спеціальностей), а й професійними, предметно-спеціалізованими компетенціями.

Окреслюючи місце дослідницьких компетенцій майбутніх учителів у контексті університетської підготовки, зважаємо на погляди В. Чернобровкіна, що дослідницька компетентність студентів стає потужним чинником підвищення його професійної компетентності за певних умов: формування дослідницької мотивації, що забезпечується вільним вибором проблеми дослідження за власним інтересом студента; організація проблемного кола досліджень, що відповідає запитам життєвого простору сучасного суспільства: наступність етапів наукового росту майбутніх фахівців від "малої" до "великої" науки; єдність теорії та практики; творчо-професійне та особистісно-орієнтоване наукове керівництво; взаємозв'язок індивідуальних і колективних форм дослідницької діяльності й створення рефлексивно-діалогічного простору наукового пошуку [5, с. 74].

Отже, готовність студентів до науково-дослідної роботи – складне особистісне утворення, що забезпечує ефективне функціонування наукової діяльності й охоплює знання, уміння, досвід, властивості й ставлення до науки. Виділяють основні компоненти такої готовності: ціннісно-мотиваційний, когнітивний (гностичний), операційний (діяльнісний) і рефлексивний.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розкритті педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до науково-дослідної роботи в процесі університетської підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумова С. И. Структурно-содержательные и функциональные характеристики исследовательской компетентности будущих инженеров / С. И. Абакумова // Материалы 38 научно-технической конференции по итогам работы профессорско-преподавательского состава Северокавказского государственного университета. – 2009. – С. 118–122.
2. Білостоцька О. Готовність майбутніх учителів до науково-дослідної роботи / О. Білостоцька // Вісник Львівського університету. – 2009. – № 25. – С. 96–102.
3. Бокарева Г. Исследовательская готовность как цель процесса развития учащихся / Г. Бокарева, Е. Кихоть // Вестник высшей школы. – 2002. – № 6. – С. 52-54.
4. Глузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования : монография / А. В. Глузман. – К.: Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины, 1998. – 255 с.
5. Чернобровкін В. М. Принципи організації науково-дослідницької діяльності студентів у світлі Болонських ініціатив / В. М. Чернобровкін // Освіта Донбасу. – 2005. – № 3. – С. 73–77.

Подано до редакції 05.10.11